O‘QISH DARSLARIDA MATNGA TAYANGAN DALILLASHNI SHAKLLANTIRISH METODIKASI

Baxodirova Mohinur Azamat qizi

Buxoro davlat pedagogika instituti magistranti

Annotatsiya. Maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchisining javobini matn dalili bilan bog‘lashga o‘rgatish metodikasi yoritiladi. “Fikr izquvarlari” platformasidagi javob va dalilni alohida tanlash topshiriqlari o‘qituvchi savoli, juftlikdagi muhokama va ochiq izoh bilan uyg‘unlashtiriladi. “Bir hovuch urug‘” hikoyasi misolida aniq ma’lumot, undan chiqarilgan xulosa va tasdiqlanmagan taxmin farqlanadi. Javobni dalillashdagi xatolar guruhlanib, har biriga mos pedagogik yordam tavsiya etiladi. Nazariy-metodik tahlil natijasida tanlangan variantni izohlash, muqobil fikrni tekshirish va dalil yetarliligini aniqlashdan iborat amaliy ish tartibi ishlab chiqiladi. Usulni yangi matnda sinash uning o‘zlashtirilganini tekshirish sharti sifatida ko‘rsatiladi.

Kalit so‘zlar: o‘qib tushunish, matn dalili, xulosa, taxmin, dalillash, pedagogik savol, juftlikdagi muhokama, boshlang‘ich sinf.

Kirish

O‘quvchi savolga to‘g‘ri javob berishi, ammo javobining sababini tushuntira olmasligi mumkin. Bunday holat javobni eslab qolish, tasodifan tanlash yoki umumiy hayotiy tasavvurga tayanish bilan bog‘liq bo‘lishi ehtimol. O‘qish darsida esa javobning aynan o‘qilgan matndan kelib chiqqani ko‘rinishi kerak. Shu sababli “Nima deb o‘ylaysan?” savolini “Matndagi qaysi ma’lumot fikringni asoslaydi?” savoli bilan davom ettirish zarur.

Dalillash jarayonida uchta unsur farqlanadi: bildirilgan fikr, uni qo‘llab-quvvatlovchi ma’lumot va ma’lumotning fikrga aloqasi. O‘quvchi gapni matndan ko‘chirsa-yu, nima uchun aynan shu gap kerakligini aytmasa, uchinchi unsur ochilmaydi. Demak, dalil topishni dalillashning tugallangan ko‘rinishi deb qabul

qilish metodik jihatdan yetarli emas.

Maqolaning maqsadi “Fikr izquvarlari” platformasidagi topshiriqlarni o‘qituvchi bilan muloqot orqali kengaytirib, matnga tayangan dalillashning amaliy tartibini ishlab chiqishdir. Asosiy e’tibor 3-sinf uchun yaratilgan “Bir hovuch urug‘” hikoyasiga qaratiladi. Boshqa sinflarga moslashtirishda matn hajmi va javob ifodasi o‘zgaradi, dalil bilan fikrning aloqasi esa saqlanadi.

Adabiyotlar tahlili va metod

PIRLS doirasida matndagi ma’lumotni ajratish bilan undan xulosa chiqarish o‘zaro bog‘liq, biroq farqli tushunish jarayonlari sifatida qaraladi [1]. O‘qitish nuqtayi nazaridan bu farq o‘quvchining “matnda yozilgan” va “shundan kelib chiqadi” jumlalarini ajratib ishlatishida namoyon bo‘ladi. Bu yerda PIRLS tasnifi metodik yo‘nalish sifatida olinadi; platforma topshiriqlari rasmiy xalqaro baholash materiali sifatida taqdim etilmaydi.

Shanahan va hammualliflar matn mazmuni yuzasidan maqsadli muhokamani tavsiya etadilar [2]. Qosimova va hammualliflarning metodik yondashuvida esa matnni anglash savollarga javob va qahramon harakatiga munosabat orqali aniqlashtiriladi [3]. Ushbu qarashlar asosida maqolada dalilni ko‘rsatishdan uning ahamiyatini izohlashga o‘tish yo‘li ishlab chiqiladi.

Tadqiqot usuli nazariy tahlil, matn va savollarni mazmunan tahlil qilish hamda namunaviy pedagogik muloqotni loyihalashdan iborat. Manba sifatida platformaning 2026-yil 14-oktabrda ko‘rib chiqilgan matni va topshiriq tuzilishidan foydalanildi [4]. Quyida keltirilgan o‘quvchi javoblari metodik namunalardir; ular haqiqiy ishtirokchilardan yig‘ilgan empirik javoblar sifatida talqin qilinmaydi.

Matn bilan ishlashning mantiqiy birligi

“Bir hovuch urug‘” hikoyasida Hasan bobosi bilan urug‘ sepadi, uning yoniga belgi qo‘yadi va keyinchalik shu joyni kuzatadi. Dastlab nihol ko‘rinmaydi; bir necha kundan so‘ng nihollar paydo bo‘ladi. Hasan ko‘rgan o‘zgarishlarini qayd etadi. Qo‘shni bolaning tezda katta gul paydo bo‘lgani haqidagi gapi kuzatilgan

holatga mos kelmaydi [4]. Matn tabiat haqidagi bilimni tekshirishdan ko‘ra, xabarni mavjud dalil bilan solishtirish uchun tanlanadi.

Belgi qo‘yish haqidagi savolda harakatning maqsadi matndagi keyingi epizod bilan bog‘lanadi. Hasanning belgi yoniga kelib kuzatgani aniq ma’lumotdir. Belgining kuzatiladigan joyni topishga yordam bergani esa shu ma’lumotga tayangan xulosadir. Belgi urug‘ni tez o‘stirgan, degan fikr matnda asoslanmagan taxmin bo‘ladi. O‘quvchi ushbu uch turdagi gapni farqlasa, uning javobi qanday hosil bo‘lgani ko‘rinadi.

1-jadval. Fikrning matnga munosabatini aniqlash

Fikr turi	Hikoya asosidagi namuna	O‘qituvchining savoli
Aniq ma’lumot	Hasan keyin belgi yoniga kelib kuzatgan	Bu holat qaysi epizodda berilgan?
Asosli xulosa	Belgi kuzatiladigan joyni topishga yordam bergan	Keyingi harakat oldingi maqsadni qanday ochadi?
Tasdiqlanmagan taxmin	Belgi urug‘ni tezroq o‘stirgan	Matnda bunday ta’sir haqida dalil bormi?
Tekshirish talab qiladigan xabar	Urug‘lar bir kechada katta gul bo‘lgan	Hasan qayd etgan o‘zgarish bunga mosmi?

Jadvaldagi oxirgi holatda ma’lumotning kimdan kelgani uning rostligini o‘z-o‘zidan belgilamaydi. O‘quvchi xabarni matndagi kuzatuv bilan tekshiradi. Bu yondashuv bolaga “men ham shunday eshitganman” bilan “matnda shunday dalil bor” o‘rtasidagi farqni amaliy vaziyat orqali ko‘rsatadi.

Dalillashga o‘rgatish bosqichlari

Birinchi bosqichda savolning talabi aniqlashtiriladi. “Hasan nima qildi?” va “Hasan nega belgi qo‘ydi?” savollari bir xil javobni talab qilmaydi. O‘quvchi

savoldagi so‘roqning mazmunini o‘z so‘zi bilan aytadi. O‘qituvchi “Biz harakatning o‘zini izlayapmizmi yoki uning maqsadini?” deb so‘rashi mumkin. Ushbu qisqa to‘xtalish mos bo‘lmagan ma’lumotni qidirishning oldini olishga xizmat qiladi.

Ikkinchi bosqichda o‘quvchi dastlabki javobni bildiradi va tegishli epizodga qaytadi. Javobni oldindan yozib qo‘yish yoki og‘zaki aytish keyingi o‘zgarishni kuzatish imkonini beradi. Platformada javob variantidan keyin dalil tanlashning alohida ochilishi ana shu ish tartibiga mos keladi. Biroq o‘qituvchi bolaga faqat ekrandagi to‘g‘ri belgini kutishni emas, tanlovdan oldin matnni tekshirishni eslatadi.

Uchinchi bosqich dalilning ahamiyatini tushuntirishdir. “Men shunday xulosa qildim, chunki…” tayanchi izohni boshlashga yordam beradi, ammo gapning grammatik tugallanishi mazmunning to‘liqligini kafolatlamaydi. “Belgi yordam bergan, chunki u yordam bergan” shaklidagi takror yangi asos bermaydi. O‘qituvchi “Belgi bo‘lmasa, aynan qaysi ish qiyinlashardi?” deb so‘rab, bolani harakat va maqsad orasidagi aloqaga qaytaradi.

To‘rtinchi bosqichda muqobil fikr tekshiriladi. O‘quvchiga “Belgi urug‘ni tez o‘stirgan” degan variant nega mos emasligini izohlash taklif qilinadi. Bunda “Bu noto‘g‘ri” deyish yetarli emas: o‘sish uchun vaqt kerakligi va niholning bir necha kundan keyin ko‘ringani ajratiladi. Noto‘g‘ri variantni tahlil qilish to‘g‘ri javobni qayta aytishdan boshqa fikrlash harakatini talab qiladi.

Beshinchi bosqichda xulosaning chegarasi ko‘rib chiqiladi. “Hasan kelajakda barcha o‘simliklarni yaxshi parvarishlaydi” degan hukm ushbu bitta hikoyadan to‘liq kelib chiqmaydi. O‘quvchidan matn qaysi voqeani tasdiqlashi, qaysi holat uchun esa ma’lumot yetishmasligini aytish so‘raladi. Shunday savollar ortiqcha umumlashtirishni kamaytirishga yo‘naltiriladi va ehtiyotkor xulosani asosli javob sifatida qabul qiladi.

Xatoga mos yordam va hamkorlik

Dalillashdagi xatoni bolaning umumiy qobiliyatiga berilgan bahoga

aylantirmaslik kerak. Savolni noto‘g‘ri tushungan o‘quvchiga savolni qayta ifodalash yordam beradi. Dalilni topa olmagan o‘quvchiga tegishli xatboshi ko‘rsatiladi. Dalilni topib, aloqani ocholmagan o‘quvchiga esa “Bu harakat shuni ko‘rsatadiki…” kabi nutqiy tayanch beriladi. Har bir yordam boshqa qiyinchilikka mo‘ljallangan.

Juftlikdagi faoliyatda rollar aniq ajratiladi. Birinchi o‘quvchi javob beradi, ikkinchisi matndan uning asosini izlaydi. Keyingi savolda rollar almashadi. So‘ng har biri sherigining gapini takrorlamasdan, bitta mustaqil izoh beradi. Kelishmovchilik paydo bo‘lsa, qaysi o‘quvchi tezroq gapirgani emas, qaysi dalil savolga mosligi muhokama qilinadi. Bu tartib hamkorlikni mazmuniy tekshiruvga aylantiradi.

Birinchi sinfga moslashtirishda bir dalil va bir bog‘lanish bilan cheklanish mumkin. Ikkinchi sinfda ikki harakat bir belgi bo‘yicha qiyoslanadi. Uchinchi sinfda bir necha epizod bog‘lanadi, to‘rtinchi sinfda e’londagi shart bilan og‘zaki xabarning mosligi tekshiriladi. Uzun yozma javob talab qilinmasdan ham dalillash kuzatilishi mumkin: bola tegishli gapni ko‘rsatib, uning sababini qisqa aytadi.

Metodik natija va qo‘llash chegaralari

Tahlil asosida “savol talabini aniqlash, dalilni ajratish, aloqani izohlash, muqobil fikrni tekshirish, xulosa chegarasini belgilash” tartibi ishlab chiqildi. Platformadagi tanlash topshirig‘i ushbu tartibning boshlang‘ich tayanchi bo‘lib xizmat qiladi. “Dalillar daftarim”dagi ochiq yozuv va o‘qituvchi bilan qisqa suhbat esa tanlovning ortidagi fikrlashni aniqlashtiradi.

Metodik natijani tekshirishda tanish hikoyadagi javobni eslab qolish bilan dalillash usulini o‘zlashtirish farqlanadi. Keyingi mashg‘ulotda boshqa qahramon va boshqa voqeaga ega qisqa matn berilishi lozim. Yangi matnda o‘quvchi mos dalilni mustaqil topib, aloqani tushuntirsa, usulning ko‘chirilishiga oid qo‘shimcha ma’lumot olinadi. Bitta yangi vazifa ham barcha vaziyatlarga tatbiq etiladigan umumiy qobiliyatni to‘liq o‘lchamaydi.

Xulosa

O‘qish darsida matnga tayangan dalillash javob bilan dalilni yonma-yon keltirishdan kengroq faoliyatdir. Unda o‘quvchi dalilning nima sababdan xulosani qo‘llab-quvvatlashini ochishi, nomos taxminni ajratishi va mavjud ma’lumotning chegarasini tan olishi kerak. “Fikr izquvarlari” platformasidagi ikki bosqichli topshiriqlar ushbu faoliyatni tashkil etish uchun amaliy tayanch beradi.

O‘qituvchiga raqamli javobdan keyin qisqa izoh talab qilish, xatoga mos yordam tanlash va yangi matn orqali mustaqil bajarishni kuzatish tavsiya etiladi. Shu tartib dalillashni faqat to‘g‘ri variantni topish bilan cheklamay, o‘quvchining o‘qilgan mazmun ustida fikr yuritishini ochib berishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mullis I. V. S., Martin M. O. (eds.). PIRLS 2021 Assessment Frameworks. Boston College; IEA, 2019. https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED606056.pdf

2. Shanahan T. et al. Improving Reading Comprehension in Kindergarten Through 3rd Grade. NCEE 2010-4038. Institute of Education Sciences, 2010. https://ies.ed.gov/ncee/wwc/PracticeGuide/14

3. Qosimova K., Matchonov S., G‘ulomova X., Yo‘ldosheva Sh., Sariyev Sh. Ona tili o‘qitish metodikasi. Toshkent: Noshir, 2009. https://jdpu.uz/wp-content/uploads/2020/01/Ona-tili-oqitish-metodikasi.pdf

4. Fikr izquvarlari. “Bir hovuch urug‘” o‘quv matni va unga doir mashqlar. 3-sinf kitob javoni. https://fikr-izquvarlari.onrender.com/#reading-library Murojaat sanasi: 14.10.2026.